

lemle yazı yazan, elbise diken, hesap ve yıldız ilmiyle meşgul olan ilk insanın İdrîs olduğu belirtilir (Fahreddin er-Râzî, XXI, 233).

İdrîs bazan İlyâ (İlyâs) ile aynı kişi sayılmıştır. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, "İlyâs da şüphe yok ki gönderilmiş peygamberlerdendi" (es-Sâffât 37/123) meâlindeki âyetin tefsirinde İbn Mes'ûd ile İbn Abbas, İlyâs ile İdrîs'in aynı kişi olduğunu söylemişlerdir. Hatta İkrime bu âyetin İbn Mes'ûd mushafında, "İdrîs de şüphe yok ki gönderilmiş peygamberlerdendi" şeklinde yazılı olduğunu nakleder (*Tecrid Tercümesi*, IX, 88).

Nebî İdrîs'in uzun boylu, beyaz tenli, geniş göğüslü, iri karınlı, iri kemikli, vücudu hafif kıllı, gür saçlı, ince sesli, yumuşak sözlü, kısa adımlı olduğuna dair rivayetler vardır (İbn Kuteybe, s. 10; Köksal, s. 79).

Taberî'nin naklettiğine göre Allah ona peygamberlik verdiğinde Hz. Âdem 622 yaşında idi. Âdem ve Şit'ten sonra âdemoğlundan ilk peygamber odur. Allah ona otuz sahife vermiştir. Kâbilogulları'na peygamber olarak gönderilmiş, kavmine tebliğde bulunup hak yola davet etmiş, onlardan Allah'a itaat etmelerini, şeytana karşı çıkmalarını istemiş, fakat kavmi onu dinlememiştir. İbn İshak'ın naklettiği bir rivayette ise Yared oğlu Uhnûh'un altmış beş yaşında Heddâne ile (Eddâne) evlendiği ve bu evlilikten Metuşelah adlı bir oğlunun olduğu belirtilir. Aynı rivayete göre Uhnûh semaya ref'edilmeden önce yerine oğlunu bırakmıştır (Taberî, *Târîh*, I, 169-173).

Hız. İdrîs'e ilâhî bilgileri ihtiva eden otuz sahife indirilmiştir. O, Âdem'in ve Şit'in sahifelerini de kalbinin üzerinde taşırdı. Remil ilmi, hey'et, nücûm, hesap, tıp, nebatların sırları, garip sanatlar, yazı yazmak, dikmiş dikmek, terazi kullanmak gibi meslek ve sanatları İdrîs icat etmiştir. Sahifelerinde semavî sırlar, rûhânîlere hükmetmenin yöntemleri, varlıkların özellikleri gibi konulara dair bilgiler vardı. Çok sayıda talebesi olan İdrîs, yeryüzünde ilk defa demiri keşfedip ondan aletler yapmış, ziraatı geliştirmiş, deri ve kumaşlardan elbise dikmiştir (İbnü'l-Esîr, I, 54; Nişancızâde, I, 124-128). Yıldızlar ve hesap ilmiyle ilk meşgul olan kişi olduğu için Yunanlı hakimler ona "Hermesü'l-hakîm" (Hermesü'l-Herâmîse) demişlerdir (İbnü'l-Esîr, I, 54-55, 59-60; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 99-100).

İdrîs'in kimliği konusunda en çok ilgi çeken hususlardan biri de onun yarı efsanevî bir şahsiyet olan Hermes'le ilgisidir. İslâmî kaynaklarda üç Hermes'ten söz edilmekte olup her biri değişik özelliklere sahiptir. Bunlar Hermes (Hermesü'l-Herâmîse), Bâbillî Hermes ve Mısırlı Hermes'tir. Birinci Hermes hakkındaki rivayetler İdrîs'e dair anlatılanlara benzerlikte, bazılarınca bunun Uhnûh ve İdrîs'le aynı kişi olduğu kabul edilmektedir. Bu Hermes, gökler hakkında bilgiye sahip olan ve insanlara tıp konusunda bilgiler veren ilk insandır. Onun harflerin ve yazının mücidi olduğuna, insanlara giyinmeyi öğrettiğine de inanılır; ilk defa Allah'a ibadet etmek için evler bina etmiş, Nûh tûfanını haber vermiştir (Seyyid Hüseyin Nasr, s. 151-152; Kılıç, s. 49).

İdrîs nebî motifi, gerek tasavvuf ve teke şiirinde gerekse divan ve halk edebiyatlarında geçmekte, Hz. İdrîs'in semaya urucu, "Biz onu yüce bir mekâna yükselttik" âyetine (Meryem 19/57) dayandırılmakta ve mi'râciyyelerin çoğunda onun urucuna temas edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafavî, *el-Taḥkîk*, "drs" md.; *Tâcû'l-'arûs*, "drs" md.; *Kâmus Tercümesi*, "drs" md.; *Müşned*, III, 148, 260; IV, 207, 209; V, 143, 144; Buhârî, "Salât", 1, "Bed'ü'l-halk", 6, "Enbiyâ", 4, 5, "Tevhîd", 37; Müslim, "İmân", 259, 263, 264; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 19/3; Nesâî, "Salât", 1; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Sâvî), s. 10; Taberî, *Câmi'u'l-begân*, Beyrut 1984, XVI, 96-97; a.mlf., *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 169-173; Sa'lebi, 'Arâ'isü'l-mecâlis, Beyrut 1985, s. 49-50; Bîrûnî, *el-Âşârü'l-bâkiye* (nşr. C. E. Sachau), Leipzig 1923, s. 206; Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, İstanbul 1984, III, 30, 38, 265; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut), II, 513; Mevḥûb b. Ahmed el-Cevâlikî, *el-Mu'arreb* (nşr. F. Abdurrahîm), Dimaşk 1410/1990, s. 102-103; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXI, 233; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 54-55, 59-62; İbnü'l-Kiftî, *İḥbârü'l-ulemâ* (Lippert), s. 1-7; Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, İstanbul 1303, II, 40; Rabgûzî, *Kısasü'l-enbiyâ: The Stories of the Prophets* (nşr. ve trc. H. E. Boeschoten v.dğr.), Leiden 1995, I, 40-43; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, V, 236; a.mlf., *Kısaşü'l-enbiyâ*, I, 101-103; a.mlf., *el-Bidâye*, Beyrut 1981, I, 99-100; Firûzâbâdî, *Beşâ'ir* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmiyye), VI, 51-52; *Tecrid Tercemesi*, IX, 88-89; Muhammed b. Muhammed Altıparmak, *Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî* (s.nşr. Sabri Yılmaz), İstanbul 1985, I, 220; Ni'metullah el-Cezâirî, *Kısaşü'l-enbiyâ* (nşr. Hasan Akil), Beyrut 1417/1997, s. 81-89; Nişancızâde, *Mir'ât-ı Kâinat* (s.nşr. A. Faruk Meyan), İstanbul 1987, I, 124-128; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefa*, İstanbul 1386/1966, I, 17-18; E. Palis, "Henoch", *DB*, III/1, s. 593-594; J. Horowitz, *Koranische Untersuchungen*, Berlin-Leipzig 1926, s. 88; D. Sidersky, *Les origines des légendes musulmanes dans le Coran et dans les vies des*

prophètes, Paris 1933, s. 21; C. C. Torrey, *The Jewish Foundation of Islam*, New York 1933, s. 70-72; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân*, Cairo 1938, s. 51-52; Abdullah Aydemir, *Tefsîrde İsrâiliyyât*, Ankara 1979, s. 278-281; Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler*, Ankara 1987, s. 247-248; Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm'da Düşünce ve Hayat*, İstanbul 1988, s. 151-153; Mahmut Erol Kılıç, *İslam Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce* (yüksek lisans tezi, 1989), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 25-33, 36-50; Hasan el-Levâsânî, *Tevârihu'l-enbiyâ*, Beyrut 1404/1984, s. 21-26; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara 1993, s. 79-84; Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamberler Tarihi*, İstanbul 1997, I, 79-90; P. Casanova, "İdrîs et 'Ouzair", *JA*, CCV (1924), s. 356-360; A. J. Wensinck, "İdrîs", *IA*, V/2, s. 933-934; G. Vajda, "İdrîs", *EF* (Fr.), III, 1056-1057; Nahum M. Sarna - David Flusser - Haïm Z'ew Hirschberg, "Enoch", *EJd.*, VI, 793-794; Yehoshua M. Grintz, "Enoch, Ethiopic Book of", a.e., VI, 795-797; Shlomo Pines, "Enoch, Slavonic Book of", a.e., VI, 797-799; Gersham Scholem, "Metatron", a.e., XI, 1443-1446; S. D. Fraade, "Enoch", *ER*, V, 116-118.

ÖMER FARUK HARMAN

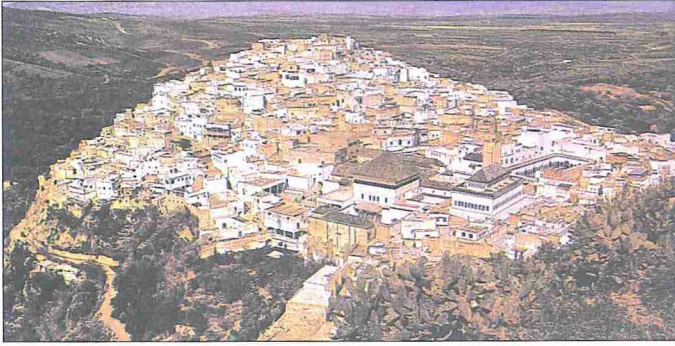
İDRİS İ (إدريس)

İdrîs b. Abdillâh b. el-Hasen
b. el-Hasen b. Âli b. Ebî Tâlib
(ö. 177/793)

İdrîsîler hânedanının kurucusu
(789-793).

Doğumu, çocukluğu ve gençliği hakkındaki bilgi yoktur. Âlim bir kişi olan babası Abdullah b. Hasan, Emevîler'in son zamanlarında ve Abbâsîler'in kuruluş döneminde Medine'deki Ehl-i beyt mensuplarının reisiydi.

Ehl-i beyt mensuplarından Sâhibü Fah diye meşhur olan Hüseyin b. Ali, Abbâsî Halifesi Hâdî-İlhelhak zamanında Küfe'de halifelliğini ilân etti. Küfe'den Horasan'a, oradan da Medine'ye geçip etrafına birçok kimse topladı. Aralarında Abdullah b. Hasan'ın oğullarından İdrîs ve Yahyâ'nın da bulunduğu Ehl-i beyt'e mensup bazı kimseler de ona katıldı. Yaklaşık 300 kişilik silâhlı bir kuvvetle, Mekke yakınlarında bulunan ve bugün Şühedâ diye anılan Fah vadisine giden Hüseyin b. Ali, Abbas b. Muhammed kumandasındaki Abbâsî ordusuyla yapılan savaşta (8 Zilhicce 169/11 Haziran 786) öldürüldü; Yahyâ b. Abdullah Deylem'e kaçarken İdrîs b. Abdullah, hizmetkârı Râşid ve Mağribli hacıların yardımıyla Kızıldeniz'i geçerek önce Nûbe'ye, oradan Ali b. Süleyman el-Hâşimî'nin vali olarak bulunduğu Fustat'a geçti. Burada posta teşkilâtının başında

I. İdris'in
mezarının
bulunduğu
Zerkhūn
şehrinden
bir görünüş –
Fas

bulunan Sâlih b. Mansûr'un âzatlısı Vâzih'in yardımıyla Abbâsîler'in takibinden kurtuldu, Berka ve Kayrevan üzerinden Tilimsân'a, ardından Mağrib bölgesinin merkezi sayılan Tanca'ya ulaştı.

İdrîs b. Abdullah, kuruluşundan itibaren Ehl-i beyt'e kötü davranan Abbâsî iktidarına karşı kin ve intikam duygularıyla dolu idi. Abbâsîler'den Ebû Ca'fer el-Mansûr'a biat edilmeden önce Medine'de ağabeyi Muhammed en-Nefsû'z-Zekiyye'ye biat edilmişti. Hilâfeti Mansûr'un kinden önce gerçekleştiğinden Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik, Muhammed en-Nefsû'z-Zekiyye'ye meyletmişler, onun halifeliğini Abbâsîler'e tercih etmişlerdi. Ayrıca İmam Mâlik, Abbâsî Halifesi Mansûr'un hal'ine fetva vererek Muhammed en-Nefsû'z-Zekiyye'ye biat etmiş, daha sonra da kardeşi İdrîs b. Abdullah'ın halife olmasını tavsiye etmişti. İdrîs b. Abdullah, mevcut ve meşrû halifeye başkaldırdıkları için Abbâsîler'e yapılan biatın geçerli olmadığına ve 145 (762) yılında Medine yakınında Abbâsîler'ce öldürülen ağabeyi Muhammed en-Nefsû'z-Zekiyye'nin hilâfeti kendisine vasiyet ettiğine, dolayısıyla hilâfetin kendi hakkı olduğuna inanıyordu. Nitekim bu hususu, kendisine biat edildiği sırada irad ettiği hutbede, "Bizde bulduğunuz bizden başkasında bulamazsınız" sözleriyle dile getirmişti (Abdülhay el-Kettânî, I, 85-86). Mağrib'de davasını anlatmak ve insanları etrafına toplamak amacıyla Berberî kabilelerinin reisleriyle temasa geçen İdrîs b. Abdullah, Hz. Peygamber'in soyundan geldiği için kısa zamanda ilgi merkezi olmaya başladı. Tanca'daki faaliyetlerine bir süre devam eden İdrîs, büyük bir Berberî kabilesi olan Evrebe'nin reisi Ebû Leylâ İshak b. Muhammed ile anlaşarak bu kabilenin yaşadığı Fas ile Miknas arasında dağlık Zerkhūn bölgesi yakınında bulunan Velîlâ'ya gitti. Kabile mensupları İdrîs'i çok iyi karşıladılar. Dinî konularda geniş bilgi sahibi ve Hz. Peygamber'in soyundan faziletli bir insan olduğunu söy-

leyerek Berberî kabilelerini İdrîs'e biat etmeye çağırdılar. Bu olaydan altı ay sonra bütün şehir halkı ona biat etti (4 Ramazan 172 / 5 Şubat 789). Böylece İdrîsîler hânedanının temeli atılmış oldu.

Kısa sürede Fas ile Miknâs arasındaki Berberîler'e de kendini benimseten İdrîs biat aldığı yıl halkının çoğunu Mecûsî, hristiyan ve yahudilerin oluşturduğu Tâdlâ'yı ele geçirmeyi başardı. Başta Zenâte, Miknâse, Zevâga olmak üzere bütün Berberî kabileleri Abbâsîler'e olan biatlarından vazgeçip İdrîs b. Abdullah'a biat ederek onun cihad faaliyetlerine katıldılar. Kuvvetli bir ordu kurmaya muvaffak olan İdrîs, Selâ ve Tâmesnâ'yı ele geçirdikten sonra doğuya yöneldi. Tilimsân ve civarında yerleşen Mağrâve kabilesinin reisi Muhammed b. Hazer el-Mağrâvî kendisine sığındı. İdrîs, henüz biat alışının üzerinden iki yıl geçmeden Safer 174 (Temmuz 790) tarihinde Tilimsân'a girdi. İdaresi altına aldığı bölgelerin halkı zekâtlarını ona ödemeye başladılar. Böylece ekonomik yönden de güçlenen İdrîs, Fas şehrini kurduğu gibi bazı imar faaliyetlerine de başladı.

İdrîs b. Abdullah ölünceye kadar siyasi ve askerî faaliyetlerine devam etti; kıyı şeridi hariç Kuzey Fas'ı ve güneyde Bû-Rakrâk nehrine kadar olan bölgeyi kontrol altına almayı başardı. Hârûnürreşid, İdrîs'in üzerine ordu göndermek yerine onu Şemmâh lakabıyla bilinen Süleyman b. Cerîr adlı adamına zehirletmeyi planladı. Doktor kılığında Mağrib'e giden Şemmâh, İdrîs'in yakınında yer almayı başardıktan sonra bir ağrısı dolayısıyla zehirli bir sakızı ilâç olarak çiğneterek ölümüne sebep oldu (1 Rebîülâhîr 177 / 16 Temmuz 793). İdrîs, Velîlâ yakınlarındaki Zerkhūn şehrine defnedildi. Mağribîlerin ziyaret ettiği kabrinde günümüzde de her yıl adına törenler düzenlenmektedir. İdrîs b. Abdullah'ın ölümünden sonra Berberîler onun hamile câriyesinin doğum yapmasını beklediler ve doğan çocuğa babasının adını vererek İdrîsîler hânedanını devam ettirdiler.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hazm, *Cemhere*, s. 49; İbn Ebû Zer', *el-Enisû'l-mu'trib*, Rabat 1973, s. 15-25; İbn Haldûn, *el-İber*, IV, 2-8, 12-18; Muhammed b. Ali es-Senûsî, *ed-Dürrü's-seniyye fi ahbari's-sülâleti'l-İdrîsiyye*, Beyrut 1980; Ahmed el-Halebî, *ed-Dürrü'n-nefis ve'n-nûrû'l-enîs fi menâkıbi Mevlâ İdrîs b. İdrîs*, Fas 1300; A. Ben Talha, *Moulay-Idriss du Zerhoun*, Rabat 1965; Ali el-Cüznâî, *Cenâ zehreti'l-âs fi binâ'i medineti Fâs*, Rabat 1967; İsmâil el-Arabî, *Devletü'l-Edârise: Mülûkû Tilimsân ve Fâs ve Kûrtuba*, Beyrut 1403/1983, s. 51-70; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târîh*, Dârülbeyzâ 1405/1984, I, 97-98; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), I, 85-86; René Basset, "İdrîs I", *IA*, V/2, s. 935; D. Eustache, "İdrîs I", *EI*² (Fr.), III, 1057; Muhammed Zenîber, "İdrîsü'l-Evvel", *Ma'le-metü'l-Mağrib*, Rabat 1410/1989, I, 261-263.

MUHAMMED REZÛK

İDRİS I (إدريس)

Muhammed İdrîs b. Muhammed
el-Mehdî b. Muhammed
b. Ali es-Senûsî
(1890-1983)

Senûsî şeyhi,
Bağımsız Libya Devleti'nin
ilk kralı
(1950-1969).

12 Mart 1890'da dedesi Şeyh Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin merkez zâviyesini kurduğu Çağbûb'da doğdu. Babası Mehdî es-Senûsî 1902'de vefat ettiğinde henüz on iki yaşında olduğu için tarikatın şeyhlik makamına amcasının oğlu Ahmed Şerîf es-Senûsî geçti. Ahmed es-Senûsî'nin I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'a getirilmesinin (1917) ardından Osmanlı Devleti İdrîs'i onun halefi olarak kabul etti.

İdrîs'in çocukluğu ve gençliği Libya tarihinin ve Senûsîler'in en buhranlı döneminde geçti. Eğitimini Çağbûb'daki zâviyede Senûsî şeyhlerinin yanında tamamladı. Dedesi ve babasının kırk yıl kadar süren İç Afrika'ya yönelik tebliğ faaliyetlerinin ardından Ahmed Şerîf es-Senûsî de Fizan, Çad, Nijer ve Tevârik bölgelerinde Fransızlar'a karşı mücadele verdi. 1911'de başlayan Trablusgarp (Osmanlı-İtalyan) Savaşı İdrîs'i olumsuz yönde etkiledi. Bu savaş sırasında Enver, Fethi ve Mustafa Kemal paşalarla Derne ve Tobruk cephesinde iş birliği yaptı, fakat savaşa katılabilecek tabiata sahip olmadığından bizat cephede bulunmadı.

Senûsîler'le iş birliğine büyük önem veren Osmanlı Devleti, 1912'de İdrîs'e Harp Dairesi'nin gizli tahsisatından 2000 Osmanlı altını ve bir adet kürkü hediye ola-